

Gepubliceerd in Oud-Wageningen 43 (2015): 119-122. onder een door de redactie vastgestelde titel.

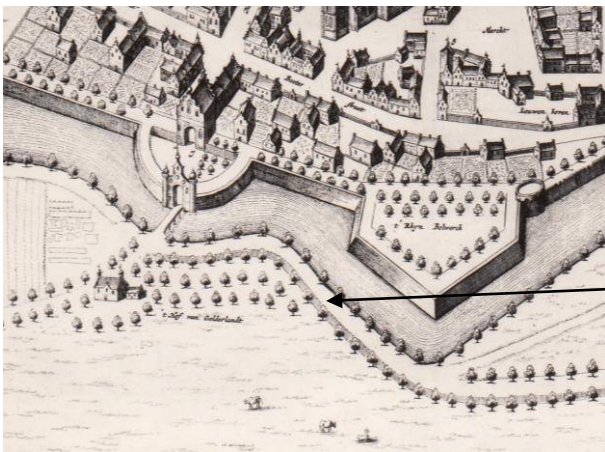
Drie afbeeldingen van de Nudepoort, Nudepromenade en ‘den Engel’ uit de 19de eeuw

Anton C. Zeven

Sleutelwoorden: Nieuw-Wageningen, Nudestraat, Nudepoort, Nudepromenade, Distelkamp, Dijkstraat, herberg Den Engel.

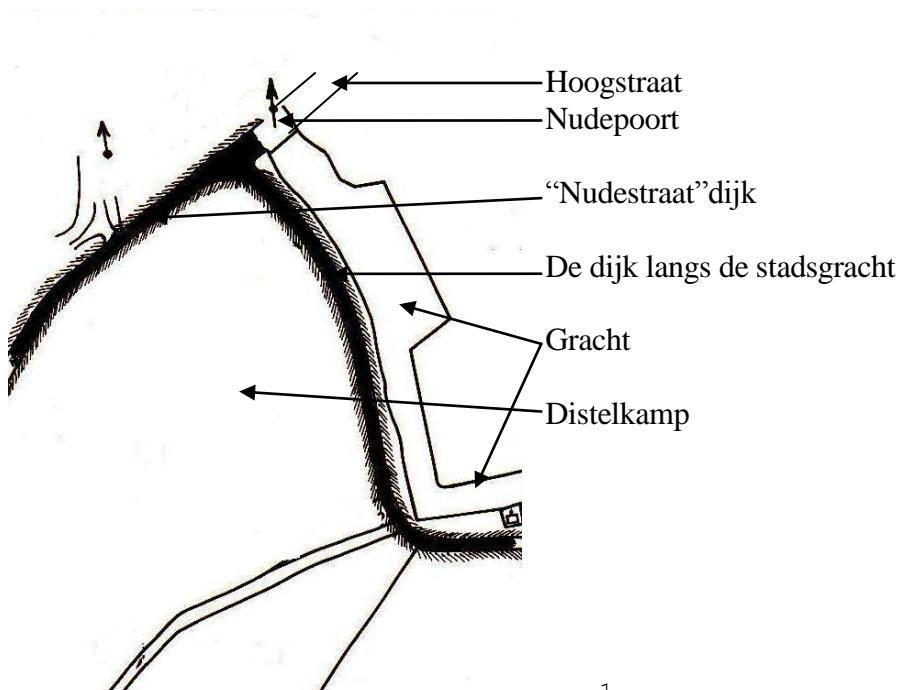
De dijkverlegging

Oorspronkelijk liep de Grebbedijk aan de westkant van de stad langs de buitenzijde van de stadsgracht (afb. 1 en 2). Na de dijkdoorbraak in 1855 werd in 1858 besloten om de dijk te verkorten door deze bij het Rijnbolwerk rechtdoor te laten lopen (1). Op het nieuwe nu binnendijks gelegen terrein de Distelkamp werd later “Nieuw-Wageningen” aangelegd. Daarmee werd ook het dijktracé van wat nu de Nudestraat heet afgegraven. Maar het zover was heeft de Magistraat 120 jaar eerder - in 1724 - voorgesteld om naast de oude dijk een promenade of wandelweg aan te leggen. Alvorens deze promenade nader toe te lichten wil ik eerst drie afbeeldingen waarop het begin van het zuidelijk deel van de promenade te zien is bespreken.

De dijk langs de stadsgracht

Afb. 1. Detail van de Vogelvluchtkaart-1640. (ontleend aan 2).

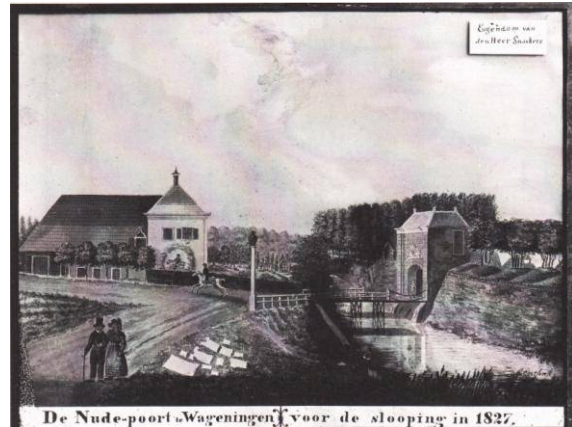
Afb. 2. Detail van de kadasterkaart uit 1832.

Drie tekeningen van het begin van de promenade

Van de buitenzijde van de Nudepoort zijn enkele afbeeldingen bewaard gebleven. Ik wil hiervan drie daterende van vlak voor de afbraak van deze poort in 1828 bespreken. Eén afbeelding dateert van 1820 (afb. 3) en de tweede van 1827 (afb. 4). Deze tweede werd door G. Goossen Jansz getekend. De derde is van de hand van Werner de Beedt (afb. 5, (3)). Bij de eerste twee tekeningen kijken we in noordelijke richting; bij de derde in noordoostelijke richting. We zullen deze tekeningen in detail bekijken.

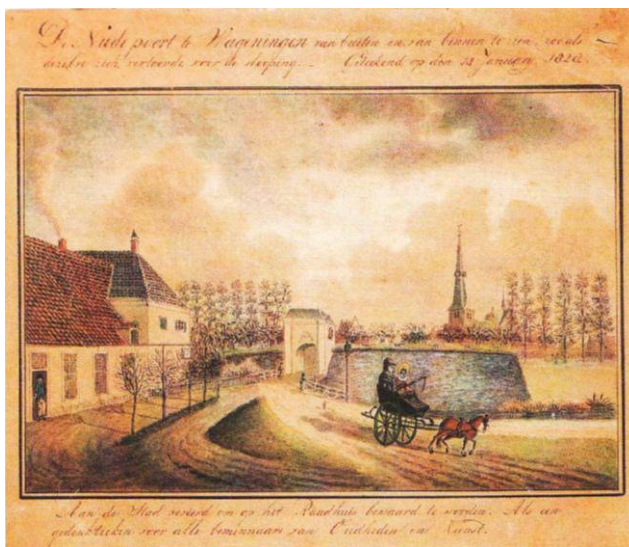

Afb. 3. 1820: Wageningen, De Nudepoort

Afb. 4. 1827: De Nude-poort voor de slooping

We zien in de twee min of meer identieke tekeningen van links naar rechts de Grebbedijk, de herberg Den Engel (4), een pad die op de voorgrond evenwijdig de gracht loopt, een lantaarnpaal, de Nudebrug over de gracht en de Nudepoort met daarachter de resten van het Nudebolwerk. Het pad op de voorgrond (ik kom er beneden op terug) wordt in 1820 en 1828 afgesloten door een paaltje, terwijl dat paaltje niet op de 1827-tekening staat. Misschien is de 1827-tekening een beetje aangepaste copie van de 1820 tekening. (5) Dit pad zal de geplande promenade zijn (zie hierna).

Afb. 5. De Nudepoort in 1828. (6)

De Beet moet bij het tekenen op de Grebbedijk hebben gestaan. Op de tekening is de Nudepoort van uit het zuidwesten te zien. Links weer de herberg Den Engel, de Nudepoort te midden van het bolwerk; op de voorgrond drie wegen, waarvan de linkse en de middelste de

nieuwe en oude Nudestraat zijn en achter de sjees de hieronder beschreven Promenade. Het lijkt erop of de koetsier van de sjees zijn minipaard een geploegd veld in stuurt. Op de achtergrond de toren van de N.H. kerk, staande in de binnenstad,

Het lijkt erop dat door de bladerloze bomen een uithangbord te zien is. Hierop zal dan een engel geschilderd zijn (7). Indien dit het geval is, dan is dit uithangbord niet te zien op de beide andere tekeningen. Misschien omdat we recht op de muur kijken.

Afb. 6. Uithangbord?

Afb. 7. Sjees met minipaard

Afb. 8. Den Engel in 1820

Afb. 9. Den Engel in 1827

De gebouwen op de afbeeldingen 8 en 9 zijn min of meer gelijk. Het grootste verschil lijkt de drie ramen in de muur achter de bomen. In 1820 zijn die hoger dan in 1827 getekend. Laten we maar aannemen dat de heg wat hoger is geworden. Daarnaast is in 1827 rechts een prieeltje getekend waar bezoekers kon zitten. Een vrijheid van de tekenaar?, want De Beedt tekent dit prieeltje niet. Misschien tekende hij rechts ook een heg, die niet bestond want op de beide andere tekeningen zien we een hek. Eveneens in 1820 zien we links nog een deel van de oude dijk liggen, die in 1827 weggehaald lijkt te zijn. Deze dijk liep langs de buitenkant van de Grebbedijk om bij de Nudepoort naar het westen te lopen. Later is de Grebbedijk recht doorgetrokken en kon de oude dijk verwijderd worden. De Dijkstraat herinnert nog aan de nabije ligging van de oude dijk.

Grappig is de witte vlag in de linker boom van tekening-1820. Deze vlag zal erop duiden dat de postiljon moet stoppen om brieven mee te nemen of de diligence om één of meerdere passagiers op te nemen. Bij de tekening-1827 is er geen vlag meer; klaarblijkelijk hoefde toen niemand te

stoppen.

De bomen zijn wat verplaatst. Door de rechts boom op de tekening-1827 wat meer naar links te tekenen kon het prieeltje zichtbaar gemaakt worden. Op welke tekening zijn de bomen op de juiste plaats getekend?

De lantaarnpaal stond er in 1727 al, want in dat jaar wordt op 28 februari de lantaarn stuk geschoten. In het gemeentearchief lezen we. ---*eergistern de lantaarn staende voor de Nude poort had in stucken geschooten, welcke Karel (=kerel, man) volgens berichten uit Arnhem gebannen is – hem (verstaan is) -- de lantaarn weder te laeten maken, en sich binnen 24 uren uijt dese stadt en schependom te begeven.* Deze uit Arnhem verbannen persoon misdroeg zich ook in Wageningen en moest dus ophoepelen (8).

Het gaande paard op de tekening-1827 springt als een hond, die op de andere tekeningen draaft, en dat is normaal.

Een promenade of wandelweg buiten de Nudepoort

In 1724 wordt voorgesteld om een wandelweg buiten de Nudepoort aan te leggen. De straten in de stad worden door hooi- en houtkarren kapot gereden. Verder moeten de flanerende mensen de ‘vuiligheid’ op de straat vermijden. Niet alleen dat iedereen van alles op de straat weggooid, ook de paarden en andere grote en kleine dieren zullen hun stront op de straat hebben achtergelaten. Hoe dan ook, men heeft de behoefte om ‘schoon’ te kunnen flaneren. Daartoe lezen wij:

Wageningen vrijdag 1 september 1724. *Ter vergaederinge geproeponeert [geproponeerd, voorgesteld] sijnde, dat terwijl de Straeten nu soo fraaij gemaect wierde, en wel leeden door het rijden met wagens en karren van het hooij komende van de Haer ende Nijlanden, als oock door het hout het geene uijt den Nude nae den Enck gebracht worden of men niet soude konnen maeken een wegh van de Nuedepoort door den Haerwegh langens de Stadsgraft gaande door Duyvelsdal en komende uijt bij het bruggetje op den nieuwen dijck, welke wegh men dan ten weder sijde met opgaende bomen soude konnen bepoten en mede tot een seer pleijsierige wandelingh en groot cieraet van de Stadt soude strecken.*

Welcke een en ander haer WelEed[ele]. en Achtb[are Heren]. haer wel hebbende laeten gevallen [welgevallen] hebben de selve versoght en gecommiteert de Heeren Bartholt Lutteken en Jacobus van Schuijlenborgh om met de Gecommit. die de gemeensluijden daer toe sullen gelieven te maecken met de aengelanden te spreecken en te accordeeren voor 3½ roeden [dat is ca 13 meter] lant langens deser Stadsgraft om een wegh in plantage te maken. (9).

De magistraat wil dus deze promenade of wandelweg doen aanleggen, omdat men bijvoorbeeld op de Hoogstraat, niet kon flaneren. Het is niet duidelijk of de promenade is aangelegd, zoals men oorspronkelijk van plan was. Het probleem om nadere gegevens over de promenade in het archief te vinden is dat je niet weet wanneer iets heeft plaats gevonden.

Buitendijks wilde de stad grond kopen en daarop de promenade aanleggen. Het stuk vanuit de Nudepoort naar het noorden richting Duivendaal is klaarblijkelijk niet aangelegd. Wel is het stuk naar het zuiden er gekomen. De tekeningen-1820,-1827 en -1828 tonen aan dat de promenade aangelegd is niet zoals oorspronkelijk het plan was, namelijk ten westen van den (oude) dijk maar op een stuk gedempte gracht. Op de promenade loopt een (echt)paar. Over de kleding van dit paar vroeg ik advies aan Egbert Wolleswinkel, vroeger directeur van het Iconografisch Bureau in Den Haag. In dit bureau werden schilderijen onder ander aan de hand van de kleding van geschilderde personen gedateerd. Hij schrijft *Hoewel kleding niet op vijf jaar nauwkeurig te dateren is, zeker niet op het platteland, is er geen reden om aan de dateringen 1820 en 1827 te twijfelen. Bovendien lijken de echtparen redelijk modieus gekleed te zijn. De hoge hoed voor de man uit 1827 brak eerst in de jaren 20 van de 19de eeuw door. Wat de man op de tekening van 1820 op zijn hoofd heeft, kan ik niet zien; het lijkt bijna een zwarte inktvlek te zijn? Mogelijk een*

uitklapbare hoge hoed die aan de standaard vooraf ging? De vrouwen hebben resp. een luifelhoed (bekend van portretten van koningin Anna Paulowna) en een grote hoed met pluim (inderdaad iets later) op het hoofd. De taille van hun jurken verschuift van hoog (empire) naar middel (10).

Afb. 10. Echtpaar uit 1820

Afb. 11. Echtpaar uit 1827

Buitenbleek en ijzervrij water

Op beide tekeningen is een buitenbleek getekend. In 1820 haalt een vrouw water uit de stadsgracht. Ook in 1827 gebeurt dit maar het is niet goed te zien. Het betekent wel dat het water in de stadsgracht aldaar schoon, helder en vooral ook ijzervrij was. Ook aan de oostzijde van de stad was een bleek (nu heet het er Bleyk, spreek uit bleek). Ook daar ijzervrij water (11). Dit water stroomde tussen leemlagen vanuit de Wageningse Berg. Kijkt men in de sloten meer naar het noorden van de stad dan is er veel ijzerafzetting in de sloten te zien. Uit een deel van het Veluwemassief – de Wageningse Berg – komt ijzervrij water, terwijl iets meer naar het noorden dit niet het geval is. Geologen weten wellicht het antwoord.

In 1820 zal de bleekster – wie is zij? - goed moeten uitkijken om de lakens niet in de poep van het aan een touwtje gebonden varken te leggen. Of beter het varken moet goed vastgebonden zijn, liefst met een ijzeren ketting.

Afb. 12. De Nude-buitenbleek-1820

Afb. 13. De Nude-buitenbleek-1827

Overigens lag in 1640 (vaag te zien op afbeelding 1) de buitenbleek aan de noordzijde daar waar later Den Engel is gebouwd.”

Den Engel

De herberg Den Engel zal een zelfde functie als de herberg De Wereld hebben gehad: laatkomers konden bij gesloten poorten toch in een herberg overnachten (12). Op de kaarten uit 1562 en ca 1640 staat Den Engel niet afgebeeld en dan uiteraard ook niet op de kaart van 1635.

Wie op de tekening van 1828 in de deuropening van de schuur staat zal moeilijk te bepalen zijn. Is dit de herbergier of een knecht?

Bronnen en Noten

1. Van der Steur, A.G. 1995. Adrianus van der Steur Jr, de eerste ‘gemeentearchitect’ van Wageningen 23: 5-13. Ook Bulten, J. 1960. Grebbedijkbreuk 1855 en stadsuitleg. Het Rad 5: 170-181, schreef over de verlegging van de dijk. Hij had niet de beschikking over de Kadasterkaart-1832 en daarom tekende hij de voormalige dijktracéets anders.

2. Leppink, G.B. 1988. Van Geelkerckens Kaartboek van de landerijen van het Sint Catharinae Gasthuis in Arnhem (1635). Arnhem; K. Gast, B. Kernkamp & P. Leenknecht. 2009, Wageningen gemeten en getekend. Wageningen.

3. Werner de Beedt schrijft als toelichting: *De Nudepoort te Wageningen van buiten – zoals dezelve zich vertoonde voor de slooping. door Werner de Beedt.*

Geteekend op den 13 januarij 1828.

Aan de Stad vereerd om op het Raadhuis bewaard te worden. Als een gedenkteeken voor alle beminnaars van Oudheden en Kunst. Willem de Beedt woonde in het pand dat jarenlang Postzegelhandel Willem Meurs is geweest. Zie Zeven, A.C. 2003. Wie woonden waar in de binnenstad van Wageningen? Deel 5 nr 374. **Sinds 2015 op internet te vinden.**

4. Over Den Engel werd reeds in mijn Uit het Gemeentearchief nr 10, nr17 en nr 28 gemeld

5. In die tijd was het verzamelen van tekeningen e.d. populair. Dat betekent dat er aanbod kwam om aan de vraag te voldoen. En het is niet anders dan nu, toentertijd kon een verzamelaar elders in het land niet zo gemakkelijk controleren of de tekening wel origineel was en klopte. Misschien wilde hij dat ook niet. Zie ook A.C. Zeven. 2005. De geantedeerde afbeeldingen van gebouwen in Wageningen. Oud-Wageningen 23: 15-20.

6. Kernkamp, Bob. 2013. Een gouden eeuw of toch niet, p150-177 in Geschiedenis van Wageningen. Wageningen. Afbeelding van Herberg De Engel, door G. Goossen Jansz. in 1828.

Zwart-wit copie.

7. Op het uithangbord zal een gewone engel zijn afgebeeld, en niet bijvoorbeeld St. Gabriel of St. Michael. Echter het lidwoord Den Engel duidt op een mannelijk wezen

8. Oud-Archief inv. nr. 7 fol 115v 2 maart 1727.

9. Oud-Archief inv. nr 7.fol 28v & fol 29r 1 september 1724.

10. Egbert Wolleswinkel 30 mei 2013.

11. Zeven, A.C. 2002. Wie woonden waar in de binnenstad van Wageningen? Deel 1. De stad Wageningen. Wageningen.190p. **Sinds 2015 op internet te vinden.**